

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 3 (102)

Астана
2023

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

СЫДЫҚОВ Айбек Жексеналыұлы	– PhD докторы (алқа төрағасы) (Қазақстан)
ИБРАЕВА Ақмарал Ғосманқызы	– алқа төрағасының орынбасары, Қазақстан ұлттық жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
ТАЙМАҒАМБЕТОВ Жәкен Қожахметұлы	– ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
САМАШЕВ Зайнолла Самашұлы	– тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
АЙМҰХАМБЕТ Жанат Әскербекқызы	– филология ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
ҮМІТҚАЛИЕВ Ұлан Үмітқалиұлы	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
МЕРЦ Виктор Карлович	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
ЖАБАҒИН Мақсат	– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
БИҒОЖИН Ұлан Зейноллаұлы	– PhD докторы (Қазақстан)
САБИТОВ Жаксылық	– PhD докторы (Қазақстан)
ДЮПЮЙ Пауло	– PhD докторы (Қазақстан)
ҚАРА Әбдуақап	– доктор, профессор (Түркия)
ШАМИЛЬОГЛУ Юлай	– PhD, профессор (АҚШ)
АЙТПАЕВА Гулнара Амановна	– филология ғылымдарының докторы, профессор (Қырғызстан)
РАДИВОЖЕВИЧ Мильяна	– PhD, қауымдастырылған профессор (Ұлыбритания)

EDITORIAL BOARD:

Aibek Sydykov	– Doctor PhD (Chairman of the editorial board) (Kazakhstan)
Akmaral Ibrayeva	– Deputy chairman of the editorial board, Doctor of historical sciences, professor, Academician of the National Academy of Natural Sciences of Kazakhstan (Kazakhstan)
Zhaken Taimagambetov	– Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of NAS RK (Kazakhstan)
Zainolla Samashev	– Doctor of Historical Sciences, (Kazakhstan)
Zhanat Aimukhambet	– Doctor of Philology, Professor (Kazakhstan)
Ulan Umitkaliev	– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Victor Merts	– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Maxat Zhabagin	– Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Ulan Bigozhin	– PhD (Kazakhstan)
Zhaxylyk Sabitov	– PhD (Kazakhstan)
Paula Dupuy	– PhD (Kazakhstan)
Kara Abdulvahap	– Doctor, professor (Turkey)
Uli Shamiloglu	– PhD, professor (USA)
Gulnara Aitpaeva	– Doctor of Philology, Professor (Kyrgyzstan)
Radivojevic Miljana	– PhD, Associate professor (UK)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

СЫДЫКОВ Айбек Жексеналыевич	– PhD доктор (председатель коллегии) (Казахстан)
ИБРАЕВА Акмарал Госмановна	– заместитель председателя коллегии, Академик Казахстанской национальной академии естественных наук, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
ТАЙМАҒАМБЕТОВ Жәкен Қожахметұлы	– ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
САМАШЕВ Зайнолла Самашұлы	– доктор исторических наук, профессор (Казахстан)
АЙМҰХАМБЕТ Жанат Әскербекқызы	– доктор филологических наук, профессор (Казахстан)
ҮМІТҚАЛИЕВ Ұлан Үмітқалиұлы	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
МЕРЦ Виктор Карлович	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
ЖАБАҒИН Мақсат	– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)
БИҒОЖИН Ұлан Зейноллаұлы	– PhD доктор (Казахстан)
САБИТОВ Жаксылык	– PhD доктор (Казахстан)
ДЮПЮЙ Пауло	– PhD доктор (Казахстан)
ҚАРА Әбдуақап	- Доктор, профессор (Турция)
ШАМИЛЬОГЛУ Юлай	– PhD, профессор (США)
АЙТПАЕВА Гулнара Амановна	- доктор филологических наук, профессор (Кыргызстан)
Радивожевич Мильяна	- PhD, ассоциированный профессор (Великобритания)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Этнология / Ethnology / Этнология

Тоқтабай А.У. Қазақстан территориясындағы суландыру жүйелерінің пайда болуы және дамуы

Toktabay A.U. Emergence and development of systems of irrigation in the territory of Kazakhstan

Тоқтабай А.У. Возникновение и развитие систем орошения на территории Казахстана.....7

Елкей Н.Н. Ұлттық құндылықтарымызды сақтау - ұлттық бірегейліктің негізі

Yelkey N.N. Preservation of national values is the basis of national identity

Елкей Н.Н. Сохранение национальных ценностей - основа национальной идентичности.....19

Музейтану / Museology / Музееведение

Ибраева А.Г. Музей ісінің теориялық-әдіснамалық мәселелері

Ibrayeva A.G. Theoretical and methodological issues of the museum affairs

Ибраева А.Г. Теоретико-методологические проблемы музейного дела.....33

Археология / Archaeology / Археология

Ребекка С. Робертс. Археологиядағы микроорта қалдықтары: фитолиттер мен фекалді сферолиттер және оларды Қазақстанның археологиялық қабаттарындағы адам мен қоршаған ортаның әрекеттесуін зерттеуге қолдану

Rebecca C. Roberts. Micro-environmental remains in archaeology: phytoliths and faecal spherulites and their application for the study of human-environment interactions in archaeological sediments in Kazakhstan

Ребекка С. Робертс. Остатки микросреды в археологии: фитолиты и фекальные сферолиты и их применение для изучения взаимодействия человека и окружающей среды в археологических отложениях Казахстана.....48

Дәрменов Р.Т. Оңтүстік Қазақстан тұрғын үйлеріндегі халық сәулет өнерінің құрылыс материалдары мен конструктивтік әдістері

Darmenov R.T. Construction materials and constructive methods of folk architecture in the dwellings of South Kazakhstan

Дәрменов Р.Т. Строительные материалы и конструктивные приемы народной архитектуры в жилищах Южного Казахстана.....68

Қасенәлі А., Есен С., Мұсырманқұл П., Қызырхан М., Сералиев А. Ұялы қорымында 2023 жылы жасалған зерттеу жұмыстарының алғашқы нәтижелері

Kassenali A., Yessen S., Musyrmsnkul P., Kyzyrhan M., Seraliev A. The first results of research on the Uyaly necropolis in 2023

Касенали А., Есен С., Мусырманкул П., Кызырхан М., Сералиев А. Первые результаты исследований 2023 года на некрополе Уялы.....80

Трещёва С.П. Орталық Қазақстандағы металл өндірісінің тарихы

Trescheva S.P. The origins of big metal in Central Kazakhstan

Трещёва С.П. Истоки большого металла Центрального Казахстана.....92

Филология / Philology / Филология

Шауенова Г.Ә. Абай шәкірттерінің публицистикалық шығармашылығының жанрлық сипаты мен ерекшеліктері

Shaunova G.A. The genre nature and features of the publicistic work of Abay's disciples

Шауенова Г.А. Жанровые черты особенности публицистической деятельности учеников Абая.....106

Бектұрсын А.С. Халық ертегілеріндегі есімдерге филологиялық және этнографиялық талдау

Bektursyn A.S. Philological and ethnographic analysis of names in folk tales

Бектұрсын А.С. Филологический и этнографический анализ имен в народных сказках.....116

Біздің музей / History of our museum / История нашего музея

Ибраева Г.Б. С. Сейфуллин музейі: өткені мен бүгіні

Ibraeva G.B. S. Seifullin museum: past and present

Ибраева Г.Б. Музей С. Сейфуллина: прошлое и настоящее.....129

Рецензия / Review / Рецензия

Жайлыбай Д.Ж., Әшім Б.Ә. Далаева Т.Т., Султанғалиева Г.С. Визуальная антропология новой социальной истории Казахстана XIX – начала XX вв. (Алматы, ИД «Жібек жолы», 2022. 240 с.) монографиясына БУКРЕВЬЮ.....136

Қасенәлі А.¹, *Есен С.², Мұсырманқұл П.¹, Қызырхан М.¹, Сералиев А.¹

¹Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі

Астана қ., Қазақстан

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Астана қ., Қазақстан

*e-mail: syrymesenov@gmail.com

ҰЯЛЫ ҚОРЫМЫНДА 2023 ЖЫЛЫ ЖАСАЛҒАН ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ АЛҒАШҚЫ НӘТИЖЕЛЕРІ

Аңдатпа. Ұсынылған мақалада 2023 жылы Ақмола облысы Қорғалжын ауданында орналасқан Ұялы қорымында жүргізілген археологиялық зерттеу жұмыстарының алғашқы нәтижелері берілген. Ұялы қорымына тиесілі 5 жерлеу орыны анықталған. Зерттеу нысаны болып отырған екі кесене ортағасырлық (XIV-XV ғғ.) ескерткіштердің қатарына кіреді. Аталған нысандарда ағымдағы жылы геоақпараттық жұмыстар негізінде жер бедерінің цифрлы моделі, орто-фото түсірілімдері жасалып, топографиялық жобасы сызылды. Археологиялық қазба жұмыстары барысында үйінді астында жатқан №1 кесененің құрылыс қалдықтары ашыла бастады. Кесененің құрылыс материалдары мен жобасының ерекшеліктері бойынша алдын-ала болжамдар жасалды. Қорымдағы №2 кесене толығымен ашылып, архитектуралық сипаты бойынша салыстырмалы талдау қорытындылары беріліп отыр. Қазіргі қол жеткен деректерге сүйене отырып, Ұялы қорымындағы екі кесене де XIV-XV ғғ. тұрғызылған деп болжам жасауға негіз бар.

Кілт сөздер: Сарыарқа, Нұра, Ұялы, қорым, кесене.

Кіріспе

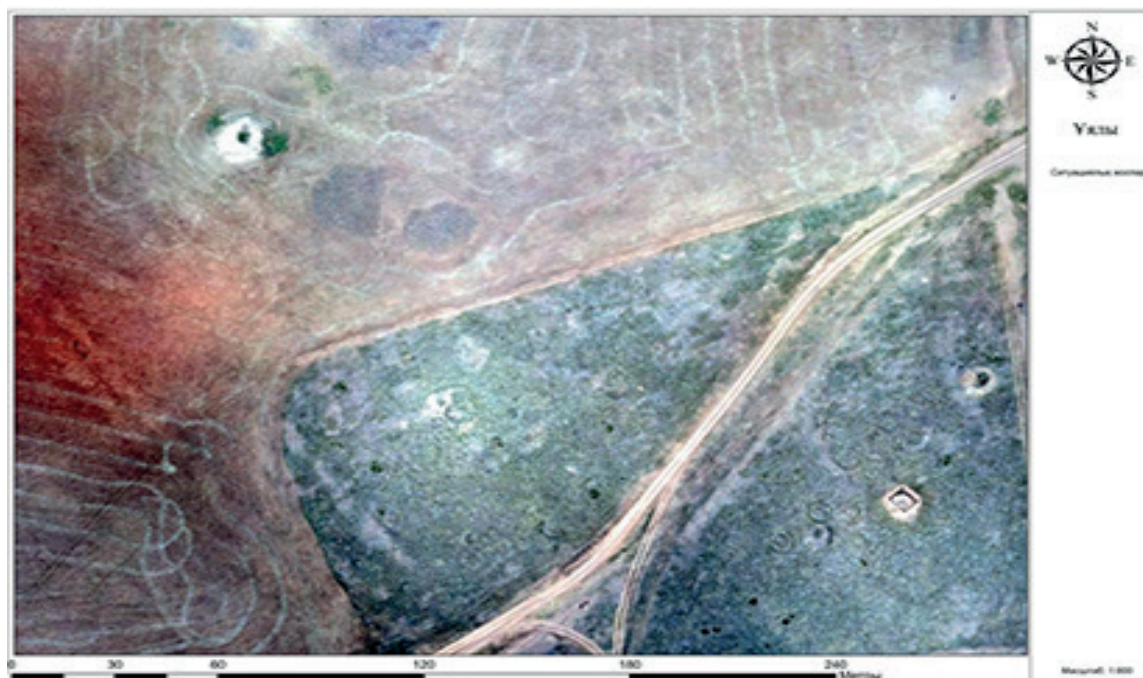
Сарыарқа даласы еліміздің тарихи-мәдени мұрасын зерттеудегі маңызды аймақтардың бірі. Соның ішінде Есіл мен Нұра өзедеінің бойындағы ортағасырлық кезеңге жататын мәдени мұраларды ғылыми тұрғыдан зерттеу ісі өткен ғасырдың екінші жартысынан бастау алады. Академик Ә. Марғұланның жетекшілігімен құрылған Орталық Қазақстан археологиялық экспедициясы ортағасырлардағы отырықшы аймақтар

және жерлеу ескерткіштерін зерттеу жұмыстарын қолға алды. Аталған тақырып бойынша бірқатар ғылыми мақалалар мен еңбектер жарияланды (Маргулан, 1959; Маргулан т.б., 1966). Ә. Марғұланның зерттеулерін кейіннен шәкірттері жалғастырды (Сембин, 1974). Алайда ортағасырлардағы отырықшы аймақтар мен елді-мекен ескерткіштерін зерттеу ісі «екінші қатарда» немесе қосымша деректер алу мақсатында ғана жүргізілді. Сондықтан жинақталған деректерді талдау-жүйелеу ісі кеңде қалды. Зерттеу

жұмыстарының қазіргі деңгейі Жошы Ұлысының мәдени мұрасын зерттеуде, жүйелеуде және жіктеуде жаңа көзқарасты, сонымен қатар жаратылыстану ғылымдарының әдістерін қолдана отырып, қорытындылар жасауды қажет етеді. Аталған мәселелерді терең зерттеп, кешенді жұмыстар жасау мақсатында «Сарыарқаның ортағасырлық тарихи-мәдени мұралары» атты арнайы жоба дайындалды. Жоба Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің Мәдениет комитеті тарапынан бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру бойынша жасалған келісім-шарттың негізінде жүзеге асырылды. Осы жобаның аясында Ұялы қорымында зерттеу жұмыстары жүргізілді. Қорым Ақмола облысы Қорғалжын ауданы Ұялы ауылынан 7 км батыста, Жәнібек-Шалқар көлінің тұсында, Нұра өзенінің оң жағалауынан 3 км жерде орналасқан (Сур. 1).

Материалдар мен зерттеу әдістері

Мақаланың деректік негізін Ұялы қорымындағы археологиялық зерттеу жүргізілген екі кесененің құрылыс материалдары құрайды. Зерттеу нысаны болып отырған қорым тегіс алқаптың ортасындағы биіктеу қырдың үстінде орналасқан. Ең алдымен ескерткіштер орнал асқан аумақтың жер бедерінің цифрлы моделін құру жұмыстары атқарылды. Ол үшін ескерткіш аумағын әуеден фототүсірілімдер жасалды. Аэротүсірілім ұшқышсыз ұшу аппараты (DJI Mavic 2 pro) құрылғысы арқылы жүзеге асырылды. Бұл құрылғы жоғарыдан 900 бұрыштық және 20 мегапикселді фотолар түсіру арқылы ортофото жобасын жасау мүмкіндігіне ие. Сондай-ақ картографиялық мәліметтерді аса жоғары дәлдікте түсіруге, өңдеуге мүмкіндіктер береді. Түсірілімдер аяқталғаннан кейін компьютерлік (Argisoft Photoscan) бағдарлама арқылы зерттеу алаңының жер бедерінің цифрлы моделі, ортофо-

Сур. 1. Ұялы қорымының ортофотожобасы
Fig. 1. Orthophotoplan of Uyaly necropolis

то және топографиялық жобалары жасалды. Осының нәтижесінде қорым аумағындағы жерлеу нысандарының саны мен орналасу ерекшеліктері айқындалды.

Цифрлық зерттеулер көрсеткендей,

қорымның аумағында жалпы саны 5 жерлеу орнының қалдығы байқалады (Сур. 3). Сыртқы құрылыс ерекшеліктеріне қарағанда олардың екеуі ортағасырлық, қалған үшеуі кейінгі уақыттарда, шамамен XIX-XX ғғ. жерлеу орындарына ұқ-

Сур. 2. Ұялы қорымы

Fig. 2. Uyaly necropolis

Сур. 3. Ұялы қорымындағы №2 кесене

Fig. 3. Mausoleum No. 2 on Uyaly necropolis

сас келеді.

№1 кесене. Қорымның ортасында орналасқан көлемі жағынан ең үлкен нысан №1 кесене деп белгіленді. Төбе болып жатқан құрылыс қалдығының үстінде күйдірілген кірпіштің сынықтары шашылып жатыр. Нысанның топографиялық құрылымына қарай төртбұрышты құрылыс болғандығын аңғаруға болады. Құрылыс оңтүстік-батыстан солтүстік-шығысқа қарай бағыттала орналасқан. Құрылысты анықтау мақсатында орта тұсынан көлденең (солтүстік-шығыстан оңтүстік-батысқа) ұзындығы 20 м ені 1 м болатын кесік салынды. Кесіктің ашылған бөлігінен кірпіштің ретсіз жатқан үйінділері кездесті. Қазбаның екі жиегінен 1 м аралықта қандайда қалдығының қаландылары байқалады. Бұл негізгі құрылыстың қоршауы болуы ықтимал. Құрылыс қалдығын анықтау мақсатында кесіктің солтүстік-шығыс шетінен 2 м аралықта шым қабаты аршылды. Астынан ретсіз шашылып жатқан кірпіш үйінділері ашыла бастады. Шамасы құрылыстың бүтін кірпіштерін алу барысында қопарып тастаған болса керек.

№2 кесене. Қорымның солтүстік-шығыс шетінде, №1 кесенеден 200 м қашықтықта, егістік алқабының ортасында орналасқан. Құрылыс қалдығы көлемі 12x10 м, биіктігі 0,8 м, үстінде қызыл кірпіштің сынықтары шашылған топырақ үйіндісі ретіндегі көрініс береді. Үйіндінің ортасында көлемі 4x5 м, тереңдігі 0,4 м болатын шұңқыр бар. Айналасы жыртылып ескерткіштің іргесіне дейін егістік егілген.

Археологиялық зерттеулер барысында аталған құрылыс қалдығы толығымен ашылып, кесене қалдығы екендігі анықталды (Сур. 2). Солтүстікке бағытталған көлемі 14x14 м тіктөрт-

бұрышты қазба салынды. Бетіндегі шым қабаты аршылып, 20 см тереңдіктегі бос топырақ құландысы тазартылғаннан кейін саз кірпіштің қаландылары ашыла бастады. Стратиграфиялық әдіспен қазба алаңын толық тазарту барысында көлемі 8x6,8 м болатын кесене қалдығы ашылды. Кесене оңтүстік-батыстан солтүстік-шығысқа қарай бағыттала орналасқан. Есігі оңтүстік-батыс жағынан және есіктің сырты жағында 1,2 м шығыңқы етіп қаланған текшесі бар. Осыған қарап порталды кесене болғандығын болжауға болады. Кесене қабырғаларының биіктігі 30-50 см немесе 3-6 қатар саз кірпіштері ғана сақталған. Кесене құрылысы көлемдері 40x20x7 болатын саз кірпіштерден тұрғызылған. Саз кірпіштердің арасына күйдірілген қызыл кірпіштің сынықтары да салынған. Оңтүстік-шығыс қабырғаның үстінен сегіз жапырақты қыш қаптама табылды. Кесененің қабырғаларының ішкі беті мен едені лаймен жұқа сыланып, беті әктелген. Соған қарағанда төбесі жабық күмбезді құрылыс болған сыңайлы.

Кесененің ішінде шығыс жақ іргесінен қабір шұңқырының ізі анықталып, табиғи жеріне дейін толық қазылды. Алайда, жерленген адамның белден төменгі ретсіз жатқан жілік сүйектері ғана табылды. Адамның қалған сүйектері кесененің сыртына, солтүстік-шығыс қабырғаның іргесіне апарып көмілген.

Қазба аяқталғаннан кейін ашылған құрылыстар уақытша сақтау мақсатында қайтадан толықтай көмілді.

Талдау

Ұялы қорымындағы археологиялық зерттеулер барысында ашылған нысандарды жекелей талдайтын болсақ №1 кесененің құрылысы ерекше назар аудартады. Құрылысы күйдірілген кірпіштен

тұрғызылған кесенелердің бұл өңірден кездесетіні таңсық дүние емес. Олай дейтініміз Ұялы кешеніне жақын орналасқан Жәнібек-Шалқар кесенесі тұр. Бытығай кесенесінің құрылыс материалдары да күйдірілген қызыл кірпіштен тұрғызылған. Аталған ескерткіштердің құрылысын тұрғызу үшін қолданылған кірпіштің көлемдері (24-26х24-26х6-7 см) мен оны дайындау тәсілдері өте ұқсас келеді (Теңіз-Қорғалжын, 2011). Ал құрылыстың жобасына келетін болсақ, қазбаның шығыс және батыс жиектерінен ашыла бастаған қабырғалары кесенінің сыртқы қоршауы болуы ықтимал. Мұндай қоршау жоғарыда аталған екі кесенені зерттеу кезінде де анықталған болатын (Семин, 1974: 11; Археологические исследования, 2020). Қазіргі қолда бар мәліметтерге сүйене отырып, Ұялы қорымындағы №1 кесененің құрылыс жобасының сыртқы ерекшеліктері мен қолданылған материалдарына қарай салыстырмалы түрде Нұра өзені бойындағы XIV-XV ғғ. бой көтерген нысандардың қатарына жатқызуға болады. Алайда, археологиялық зерттеу жұмыстарының әлі толық аяқталмағандығын ескерсек, ескерткішке қатысты қорытынды жасау болашақтың еншісінде.

Ұялы қорымындағы келесі зерттеу нысаны №2 кесенеге қатысты қандай да бір қорытынды жасауға толық негіз бар. Себебі, қазба жұмыстары аяқталып, ескерткіш толықтай ашылды.

Зерттеу нысанына аумақтық тұрғыдан жақын орналасқан ескерткіштердің бірі ретінде Есіл өзені бойындағы Бозоқ қалашығының қорымынан табылған жерлеу орындарын атауға болады. Ескерткіш аумағынан 70-тен астам жерлеу орны анықталып, олардың бірқатарында қазба жүргізілген. Негізгі нысандар күйдірілмеген саз кірпіштерден

тұрғызылған қоршау түріндегі (көлемдері 4,5х3,7 ден 7,5х5,3 м дейін) жерлеу орындары. Құрылыс қалдықтары мен жерлеу дәстүріне, табылған жәдігерлеріне қарай отырып, XIII ғ. мен XIV ғ. басындағы мұсылмандық жерлеу ескерткіштері деген қорытынды жасалған (Хабдулина, 2016: 95). Сондықтан зерттеу жүргізіліп отырған кесене құрылысы да осы уақыттарға сәйкес келеді.

Зерттеу нысаны болып отырған Ұялы кесенесіне құрылысы ұқсас келетін насандардың бірі 1949 жылы Ә.Х. Марғұланнның жетекшілігімен Нұра өзенінің бойындағы Жартас ауылының маңынан табылып, зерттеу жұмыстары жасалған. Жерлеу орнынан табылған ғұрыптық заттар мен монеталардың салыстырмалы талдау қорытындысы бойынша XIV ғасырға жатқызылған (Маргулан, 1959: 248). 1961 жылы М. Қадарбаев жетекшілік еткен археологиялық экспедиция Екібастұз қаласына жақын жерде, Шідерті өзенінің бойындағы Тасмола IV қорымында қазба жұмыстарын жүргізіп, қабірден алынған заттай деректеріне сүйене отырып, қыпшақтық жерлеу ескерткіші ретінде сипаттайды (Кадырбаев, Бурнашева, 1970: 42). Бұл ескерткіштерден жерленген адамның басын солтүстік-батысқа қарата жерлеу дәстүрі және жерлеу нысандарының сәулеттік ерекшеліктеріндегі ұқсастықтары сияқты байланыстарды байқауға болады.

Осы тақылеттес ескерткіштердің бірі Қарағанды облысының Шет ауданындағы Талды өзенінің бойынан табылған Нұраталды-2 қорымын ерекшелеп айтуға болады. Зерттеу кезінде екі жерлеу орны ашылған. Құрылыстардың көлемдері 5х5 м және 5,8х4,7 м, сақталған биіктігі 0,6 м тік төртбұрышты келген, күйдірілген саз кірпіштен қаланған, солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа

қарай бағыттала орналасқан. Зерттеу қорытынды нәтижелеріне сүйенетін болсақ, XIII-XIV ғғ. жататын мұсылмандық сипаты бар жерлеу ескерткіштер қатарына жатады (Ломан, Дмитриев, Кукушкин, 2017: 218). Аталған ескерткіштің құрылысты салу барысындағы ерекшелігі мен қолданылған материалдары біздің зерттеу нысанымыздағы кесенеге өте жақын келеді.

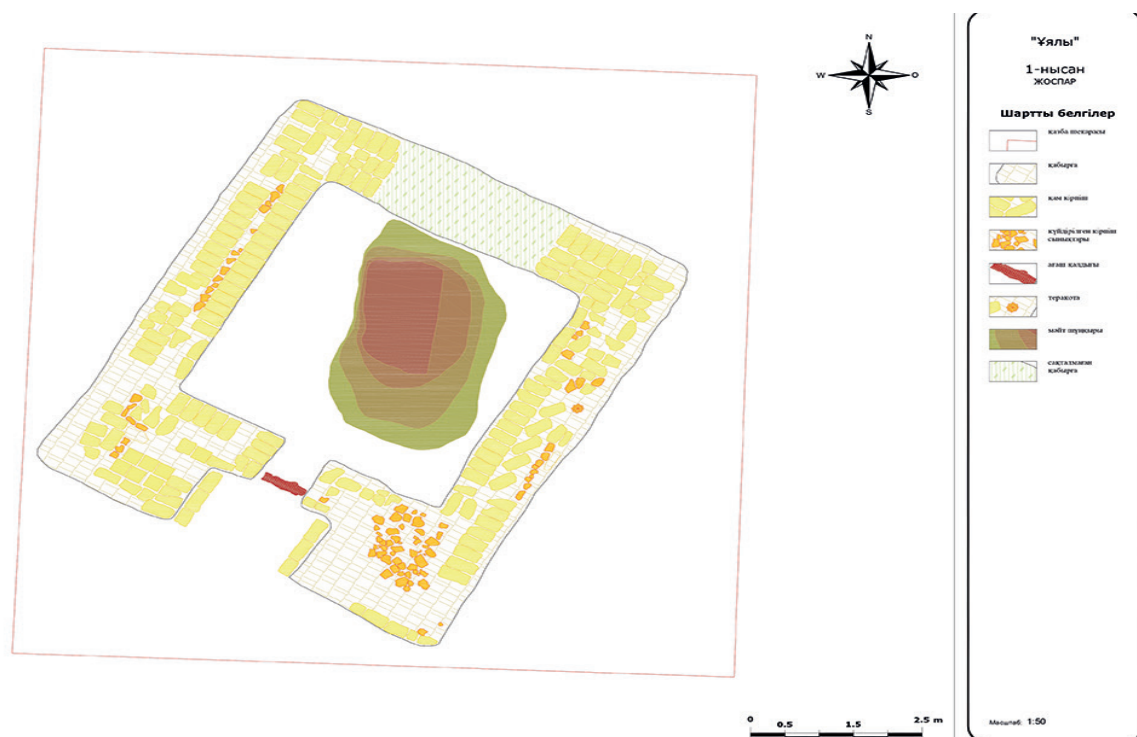
Осы мақала авторларының тікелей қатысуымен 2020 жылғы далалық зерттеулер барысында Жошы хан кесенесінен солтүстік-шығысқа қарай 1 км жерде орналасқан қорымда археологиялық қазба жұмыстары жүргізілді. Шағын топырақ үйіндісі ретінде сақталған жерлеу нысандары планографиялық тұрғыдан зерттеу нысанына өте ұқсас келеді. Ал зерттеу нәтижесінде ашылған құрылыстың көлемі 5×5 м, қабырғаларының қалыңдығы 70 см, сақталған биіктігі 20 см құрайды. Құрылысқа пайдаланылған саз кірпіштердің өлшемі 43,5×21×13 см құрайды. Бұрыштары әлемнің төрт тарапына бағытталған. Құрылыстың есігі (ені 87 см) солтүстік-батыс қабырғасының тең ортасында орналасқан. Сәулеттік ерекшелігі, құрылыс материалдары мен өлшемде де зерттеу нысанымен жақын келеді. Аталған нысаннан алынған радиокөміртегілік сараптама мен табылған монетаның салыстырмалы талдаулары негізінде ескерткіш XIV ғ. соңғы салынғандығы жөнінде қорытынды жасалған (Қасенәлі, Есен, Исков, 2022: 80-95). Олай болса Ұялы қорымындағы №2 кесененің салыну тарихын да осы уақыттарға шамалас деп пайымдауға болады.

Жерлеу орындарындағы ғұрыптық сипатына келетін болсақ ислам мәдениетінің архитектуралық нышандарының барын байқауға болады. Қорымдағы №2 кесененің сыртқы ерекшеліктеріне қа-

рай әлеуметтік мәртебесі жоғары адамның құрметіне арналған (Валиханов, 1984: 193) болса керек.

Алайда кесененің қабырғасын тұрғызу кезеңіндегі қыш кірпіштердің де кездесетіндігін назарға алатын болсақ, онда бұл нысан осы қорымдағы №1 кесенеден кейінірек салынған болса керек. Себебі қыш кірпіштер №1 кесенеден әкелінгенге ұқсайды. Олай болған жағдайда №1 кесененің нақты мерзімін анықтау үшін кешенді түрдегі зерттеу жұмыстарын жалғастырудың маңызы жоғары. Сонымен қатар аталған жерлеу орындарынан алынған материалдық деректер бойынша пәнаралық зерттеулер жүргізу жоспарланып отыр. Мәселен №2 кесенеде жерленген адамның сүйегі бойынша палеоантропологиялық талдаулар жасап, радикалдік сараптамалар негізінде ескерткіштің салынған мерзімін анықтауға болады. Құрылыс материалдарының жасалу технологиясын анықтау арқылы сәулеттік ерекшеліктері бойынша қорытындылар жасауға мүмкіндіктер болар еді. Алайда аталған жоба үш жылға (2021-2023 жылдарға) жоспарланғанымен күзіреті орган тарапынан тек соңғы жылында ғана қаржыландыру болғандықтан жоғарыда аталған бірқатар пәнаралық зерттеулерді жүргізу мүмкін болмады. Оған қарамастан археологиялық қазба нәтижелері бойынша жерлеу дәстүрі мен кесенелердің сәулеттік құрылымы жөнінде зерттеудің алғашқы қорытындыларын алуға қол жеткізе алдық.

Сонымен Ұялы қорымындағы жерлеу нысандары XIV – XV ғасырларда Сарыарқа даласын мекен еткен тұрғындардың әлеуметтік тұрмысы мен сәулет өнері жөнінде құнды дерек беретін ескерткіштердің бірі деп бағамдаймыз. Әсіресе тұрмыстық салт-жоралғыларына қатысты тың мағлұматтар алуға бола-

Сур. 4. Ұялы кесенесінің (№2) жобасы

Fig. 4. Project (No.2) Uyal necropolis

ды. Рухани құндылықтар жүйесінде мұсылмандық сенім мен дәстүрлердің кең таралғандығын көреміз. Бұл үрдіс жоғарыда айтылған жерлеу орындарындағы ғұрыптық өзгерістерден айқын көрініс береді. Жерлеу құрылыстарындағы ислам мәдениетінің архитектуралық нышандарының берік орныға бастауын және жерлеу дәстүрінде қосымша жабдықтар санының азаюын ерекше атап айтуға болады.

Қорытынды

Сонымен Ұялы қорымында 2023 жылы археологиялық ғылыми-зерттеулер жүргізу арқылы Сарыарқа өңіріндегі XIV-XV ғғ. салынған кесене құрылыстарын кеңірек танып-білуге септігін тигізетін жаңа материалдар алынды.

Сарыарқа даласының солтүстік аумақтарын қамтитын Нұра өзені немесе Қорғалжын алқабында саз кірпіштен

салынған ортағасырлық кесенелер санындағы зерттелген ескерткіштер саны аз болғанымен өзіне тән сәулеттік құрылымы бар, арнайы ғылыми-зерттеулерге негіз болатын кешен ретінде қарастыруға болады. XIV-XV ғғ. аралығында қоғамда орын алған мәдени, идеологиялық үдерістердің әлеуметтік, тұрмыстық сипатын айшықтайтын осындай материалдық мәдениет құндылықтарды жан-жақты зерттеу ісін жетілдіре түсудің ғылыми маңызы жоғары.

Зерттеу барысында ашылған нысандардың құрылысын тарихи-мәдени салыстырулар нәтижесі бойынша Ұялы қорымындағы №2 кесене XIV ғ. соңындағы Жошы Ұлысы заманына тиесілі ескерткіш нысаны ретінде қарастыруға болады. Оған дәлел осы уақытқа жататын Сарыарқа өңірінде зерттеу нысанына іліккен бірқатар ескерткіштердің

архитектуралық ерекшеліктері мен жерлеу дәстүрінде ұқсастықтар мен сабақтастықтың бар екендігі. Жерленген адамның басын солтүстік-батысқа қаратып жерлеу ишаралары мұсылмандық дәстүрдің сипаты деп қарастырылды. Ал құрылысының көлемі мен күмбезделіп салынуы әлеуметтік мәртебесі жоғары тұлға болғандығын айғақтайды. Көшпелілердің таным-түсінігінде дүниеден қайтқан адамға мұндай құрмет көрсету жоғары әлеуметтік мәртебесі мен қоғамдық беделіне тікелей байланысты жүретін құбылыстар.

Далалық зерттеу жұмыстары бары-

сында фотограмметрия әдісімен үш өлшемді модельдерін және аумақтың жер бедерінің сандық топографиясын жасау археологиялық зерттеулерде цифрлық технологияларды қолданудың артықшылықтарын көрсетеді.

Мұндай жұмыстар Астана, Қорғалжын өңіріндегі тарихи туризмді насихаттаудың ғылыми негізі болып табылады.

Белгілі бір дәрежедегі әлеуметтік-экономикалық нәтиже еліміздің тарихын зерделеу, Қазақстанның музей қорларын толықтыру және оны насихаттауда әсері мол.

Мақала Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің бағдарламалық-нысаналы қаржыландыруы бойынша «Сарыарқаның ортағасырлық тарихи-мәдени мұрасы» бағдарламасы аясында дайындалды (ЖТН BR10164110).

Әдебиеттер

1. Археологические исследования могильника Жанибек-Шалкар Коргалжынский район, Акмолинская область: отчет о НИР (заключительный) / испол. Касеналин А.Е., Хабдулина М.К., Есен С. и др. – Нур-Султан, 2020. – 146 с.
2. Валиханов Ч.Ч. О киргиз-кайсацких могилах (молах) и древностях вообще // Собрание сочинений в пяти томах. Т.1. Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1984. – 432 с.
3. Кадырбаев М.К., Бурнашева Р. З. Погребение кыпчака первой половины XIV века из могильника Тасмола / М.К. Кадырбаев, Р.З. Бурнашева // По следам древних культур Казахстана. – Алма-Ата: Издательство «Наука» Казахской ССР, 1970. – С. 42-53.
4. Қасенәлі А.Е., Есен С.Ғ., Исаков А.Ш. Ұлытау өңіріндегі Жошы Ұлысы уақытының жерлеу ескерткішіндегі зерттеу жұмыстары // Қарағанды университетінің хабаршысы. «Тарих, Философия» сериясы. – 2022. – № 2(106) – 85-96.
5. Ломан В.Г., Дмитриев Е.А., Кукушкин И.А., Кукушкин А.И. Золотоординские погребения могильника Нураталды-2 // Археологическое наследие Центрального Казахстана: изучение и сохранение. Сборник научных статей, посвященный 70-летию организации Центрально Казахстанской археологической экспедиции Академии наук Казахстана. – Алматы: Научно-исследовательский центр истории и археологии «Бегазы-Тасмола», 2017. – Т. 1. – С. 209-218.
6. Маргулан А.Х. Раскопки погребения воина XIV века в долине реки Нуры / А.Х. Маргулан // Труды Института истории, археологии и этнографии АН КазССР: архе-

ология. – Алма-Ата: Издательство АН КазССР, 1959. – Т. 7. – С. 248-261.

7. Маргулан А.Х., Акишев К.А., Кадырбаев М.К., Оразбаев А.М.. Древняя культура Центрального Казахстана. Алма-Ата, 1966. – 445 с.

8. Сембин М.К. Мавзолеи Ботагай, Сырлы-Там, Сулу-Там: историко-археологические материалы: отчет. – Алма-Ата, 1975. – 80 с.

9. Теңіз-Қорғалжын ойпатының ғибадат ету ескерткіштері / ред. К.М. Байпаков, М.К. Хабдулина, В.В. Варфоломеев. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2011. – 208 с.

10. Хабдулина М.К. Раннемусульманские погребения некрополя городища Бозок // «Диалог городской и степной культур на Евразийском пространстве. Историческая география Золотой Орды» Материалы Седьмой Международной конференции, посвящённой памяти Г.А. Фёдорова-Давыдова. Под редакцией С. Г. Бочарова и А. Г. Ситдикова – Казань, Ялта, Кишинёв – 2016. – С. 94-96.

References

1. Arheologicheskie issledovania mogilnika Janibek-Şalkar Korgaljynski raion, Akmolinskaia oblâst: ochet o NĪR (zaključitelnyi) [Archaeological research of the burial ground Zhanibek-Shalkar Korgalzhyň district, Akmola region: research report (final)]/ ispol. Kasenalin A.E., Habdulina M.K., Esen S. i dr. – Nur-Sultan, 2020. – 146 s. [in Russian]

2. Valihanov Ch.Ch. O kirgiz-kaisaskih mogilah (molah) i drevnostäh voobşë [About Kirghiz-Kaysak graves (moles) and antiquities in general]// Sbornie sochineni v päti tomah. T.1. - Alma-Ata: Glavnaia redaksia Kazahskoi sovetskoi ensiklopedii, 1984. – 432 s. [in Russian]

3. Kadyrbaev M.K., Burnaşeva R. Z. Pogrebenie kypchaka pervoi poloviny XIV veka iz mogilnika Tasmola [Burial of a Kipchak of the first half of the 14th century from the Tasmola burial ground] // Po sledam drevnih kültur Kazahstana. – Alma-Ata: İzdatelstvo «Nauka» Kazahskoi SSR, 1970. – S. 42-53.

4. Qasenalı A.E., Esen S.Ĝ., İskakov A.Ş. Ūlytau öñirindeĝi Joşy Ūlysy uaqytynyň jerleu eskertkişindeĝi zertteu jümystary [Research works on the burial monument of the time of Joshi Ulysi in the Ulytau region]// Qaraĝandy universitetiniň habarşysy. «Tarih, Filosofia» seriasy. – 2022. – № 2(106) – 85-96.

5. Loman V.G. Zolotoordinskie pogrebenia mogilnika Nurataldy-2 [burials of the Nurataldy-2 burial ground of the Golden Horde] / Loman V.G., E.A.Dmitriev, İ.A.Kukuşkin, A.İ.Kukuşkin//Arheologicheskoe nasledie Senträlnoĝo Kazahstana: izuchenie i sohranenie. Sbornik nauchnyh statei, posväşennyi 70-letiu organizasii Senträlno Kazahstanskoi arheologicheskoi ekspeditsii Akademii nauk Kazahstana. – Almaty: Nauchno-issledovatel'ski sentr istorii i arheologii «Begazy-Tasmola», 2017. – T. 1. – S. 209- 218

6. Margulan A.H. Raskopki pogrebenia voina XIV veka v doline reki Nury [Excavations of the burial of a warrior of the XIV century in the valley of the Nura River]/ A.H. Margulan // Trudy İnstituta istorii, arheologii i etnografii AN KazSSR: arheologia. – Alma-Ata: İzdatelstvo AN KazSSR, 1959. – T. 7. – S. 248-261. [in Russian]

7. Margulan A.H., Akişev K.A., Kadyrbaev M.K., Orazbaev A.M.. Drevnäia kültura Senträl'noĝo Kazahstana [Ancient culture of Central Kazakhstan]. - Alma-Ata, 1966. – 445.

[in Russian]

8. Sembin M.K. Mavzolei Botagai, Syrly-Tam, Sulu-Tam: istoriko-arheologicheskie materialy: ochet [Botagai, Syrly-Tam, Sulu-Tam mausoleums: historical and archaeological materials: report.]. – Alma-Ata, 1975. – 80 s. [in Russian]

9. Teñiz-Qorğaljyn oipatynyñ ğibadat etu eskertkişteri [Monuments of worship of the Teniz-Korgalzhyn lowland] / red. K.M. Baipakov, M.K. Habdulina, V.V. Varfolomeev. – Astana: L.N. Gumilev atyndağy EÜU, 2011. – 208 s. [in Kazakh]

10. Habdulina M.K. Rannemusülmanskіe pogrebenіa nekropolä gorodişа Bozok [Early Muslim burials of the necropolis of the Bozok settlement] // «Dialog gorodskoi i stepnoi kültur na Evraziskom prostranstve. İstoricheskaia geografia Zolotoi Ordı» Materialy Sedmoi Mejdunarodnoi konferensii, posvāşönnoi pamäti G.A. Födorova-Davydova. Pod redaksiei S. G. Bocharova i A. G. Sitdikova – Kazän, İalta, Kişinöv – 2016. – S. 94-96. [in Russian]

**Қасенәлі А.¹, *Есен С.², Мұсырманқұл П.¹,
Қызырхан М.¹, Сералиев А.¹**

¹Национальный музей Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан

²Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан

*e-mail: syrymesenov@gmail.com

ПЕРВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ 2023 ГОДА НА НЕКРОПОЛЕ УЯЛЫ

Аннотация. В настоящей статье представлены первые результаты археологических исследований, проведенных в 2023 году на некрополе Уялы, расположенном в Коргалжынском районе Акмолинской области. На некрополе выявлено 5 захоронений. Объектом исследования стали два средневековых мавзолея (XIV-XV вв.). На данных объектах в текущем году на основе геоинформационных работ снята цифровая модель местности, проведена ортофотосъемка и сделан топографический план. В ходе археологических раскопок обнаружены останки строения мавзолея №1, лежащего под насыпью. Были сделаны предварительные прогнозы по материалам строительства и особенностям проекта мавзолея. Мавзолей №2 полностью вскрыт и подведены итоги сравнительного анализа архитектурных особенностей. По имеющимся данным можно предполагать, что оба мавзолея на некрополе Уялы относятся к XIV-XV вв.

Ключевые слова: Сарыарка, Нура, Уялы, некрополь, мавзолей.

**Kassenali A.¹, *Yessen S.², Musyrmsnkul P.¹,
Kyzyrhan M.¹, Seraliev A.¹.**

¹ National Museum of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan.

²L.N. Gumilev Eurasian National University of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan.

*e-mail: syrymesenov@gmail.com

THE FIRST RESULTS OF RESEARCH ON THE UYALY NECROPOLIS IN 2023

Abstract. The proposed article presents the first results of archaeological research conducted in 2023 on the Uyaly necropolis, located in the Korgalzhyn district of Akmola region. 5 burials have been identified in the necropolis. The object of the study were two mausoleums of the Middle Ages (XIV-XV centuries.). Digital terrain model, orthophotography and topographic plan were taken at these facilities this year on the basis of geoinformation works. During the archaeological excavations, the remains of the structure of Mausoleum No. 1, lying under the embankment, were discovered. Preliminary forecasts were made on the construction materials and the specifics of the mausoleum project. Mausoleum No. 2 has been fully uncovered and the results of a comparative analysis of architectural features have been summed up. According to available data, it can be assumed that both mausoleums on the Uyaly necropolis belong to the XIV-XV centuries.

Keywords: Saryarka, Nura, Uyaly, necropolis, mausoleum.

Авторлар туралы мәлімет:

1. **Қасенәлі Айбар – PhD доктор**, Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі Мәдени мұраны ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері.

2. **Есен Сырым – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты.**

3. **Мұсырманқұл Пердехан – магистр**, Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі Мәдени мұраны ғылыми-зерттеу институтының басшысы.

4. **Қызырханов Мейіржан – магистр**, Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі Мәдени мұраны ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері.

5. **Сералив Али – магистр**, Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі Мәдени мұраны ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері.

Сведения об авторах:

1. **Касенали Айбар – PhD доктор**, научный сотрудник Научно-исследовательского института культурного наследия Национального музея Республики Казахстан.

2. **Есен Сырым** – Докторант Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева.

3. **Мусырманкул Пердехан** – магистр, Руководитель Научно-исследовательского института культурного наследия Национального музея Республики Казахстан.

4. **Қызырханов Мейржан** – магистр, научный сотрудник Научно-исследовательского института культурного наследия Национального музея Республики Казахстан.

5. **Сералив Али** – магистр, научный сотрудник Научно-исследовательского института культурного наследия Национального музея Республики Казахстан.

Information about the author:

1. **Kassenali Aybar** – **PhD doctor**, researcher at the Research Institute of Cultural Heritage of the National Museum of the Republic of Kazakhstan.

2. **Yessen Syrym** – PhD student at the Eurasian National University. L.N. Gumilyov.

3. **Musyrmankul Perdekhan** – **Master**, Head of the Research Institute of Cultural Heritage of the National Museum of the Republic of Kazakhstan

4. **Kyzyrkhanov Meyrzhan** – **Master**, researcher at the Research Institute of Cultural Heritage of the National Museum of the Republic of Kazakhstan.

5. **Seraliev Ali** – **Master**, researcher at the Research Institute of Cultural Heritage of the National Museum of the Republic of Kazakhstan.